

УДК 82
ББК 83.3 (0)9

**БАҲСЕ ДАР ШИНОХТИ
ОСОРИ АСЛИИ АЙНУЛҚУЗОТИ
ҲАМАДОНӢ**

Зоиров Ҳалимҷон, н. и. филол., дотсент, мудири кафедраи умумидонишигоҳи забони тоҷикӣ МДТ «ДДХ ба номи акад. Б. Гафуров» (Тоҷикистон, Хуҷанд)

**НЕКОТОРЫЕ СООБРАЖЕНИЯ
ОБ АТТРИБУЦИИ
ПРОИЗВЕДЕНИЙ
АЙНУЛКУЗАТА ХАМАДАНИ**

Зоиров Халимджон, к. филол. н., заведующий общеуниверситетской кафедрой таджикского языка ГОУ «ХГУ им. акад. Б. Гафурова» (Таджикистан, Худжанд)

**SOME CONSIDERATION
CONCERNING ATTRIBUTION OF
AINULKUZAT KHAMADANI'S
LITERARY PRODUCTIONS**

Zoirov Khalimjohn, candidate of philological sciences, chief of the all-University chair of the Tajik language under the State Educational Institution "KhSU named after acad. B. Gafurov (Tajikistan, Khujand) **E-MAIL:** z.halimjon@mail.ru

Калидвожаҳо: Айнулқузоти Ҳамадонӣ, “Шаква-л-ғариб”, “Номаҳо”, “Тамҳидот”, “Зубдат-ул-ҳақоик”, осори асли, осори мансуб

Дар ин мақола сухан пиромуни осори аслии мавҷуд, мафқуд ва мансуби Айнулқузоти Ҳамадонӣ меравад. Муаллиф бар он бовар аст, ки дар хусуси осори аслии Айнулқузоти Ҳамадонӣ байни тазкиранигорон ва донишмандони ватаниву хориҷӣ андешаҳо мухталиф буда, баёни ин мавзӯ таҳқиқи бештар меҳоҳад. Таъкид менамояд, ки ҷиҳати шинохти мероси илмию адабии суханвар ва замони таълифи онҳо бевосита ба осори Айнулқузоти Ҳамадонӣ, ба монанди “Шаква-л-ғариб”, “Тамҳидот”, “Зубдат-ул-ҳақоик” ва “Номаҳо” рӯй намудан беҳтар аст. Барои шохиди фикр, бо така ба ахбори “Шаква-л-ғариб” аз 11 асари аслии суханвар ном бурда, аз ҷумлаи осори мансуб ба Айнулқузоти Ҳамадонӣ будани “Рисолаи Лавоех”, “Шарҳи калимоти қассори Бобо Тохир” ва «Рисолаи Яздонишинохт» ёд намудааст.

Ключевые слова: Айнулқузат Ҳамадони, «Шиква ал-ғариб» («Жалобы чужака»), «Письма», «Тамхидот» («Приуготовление»), «Зубдат ал-хақоик» («Сливки истины»), подлинные труды, приписываемые произведения, «Лавоех» («Скрижали»)

Изучается проблема атрибуции произведений Айнулқузата Ҳамадани. Утверждается, что у авторов средневековых тезкире и у современных исследователей нет единого мнения о данной проблеме. Подчеркивается, что для атрибуции научно-литературного наследия мыслителя и определения времени создания сочинений необходимо обратиться к подлинным трудам Айнулқузата Ҳамадони, в том числе к таким книгам, как «Жалобы чужака», «Приуготовление», «Сливки истины» и «Письма». На основе анализа книги «Жалобы чужака» доказывається, что трактат «Лавоех» («Скрижали»), «Шарҳи калимоти қассори Бобо Тохир» («Комментарии к lapидарным словам Бобо Тохира») и трактат «Познание Всевышнего» относятся к трудам, приписываемым Айнулқузату Ҳамадани.

Key words: *Ainulkuzat Khamadoni*, "Shikva al-Garib" ("Complaints of Stranger"), "Letters", "Tamhidot" ("Preparations in Store"), "Zudat al-Khakoik" ("Creams of the Truth"), "Lavoekh" ("Annals")

The article dwells on the problem of attribution in the works by *Ainulkuzat Khamadoni*. It is asserted that there is no unified opinion between the authors of mediaeval *tezkires* and contemporary researchers. It is underscored that for attribution of the thinker's scientific-literary heritage and definition of the time of creation of the compositions it is necessary to invoke the genuine productions belonging to *Ainulkuzat Khamadoni* including such books as "Complaints of Stranger", "Preparations in Store", "Creams of the Truth" and "Letters". Proceeding from the analysis of the book "Complaints of Strangers", it is proved that the treatise "Lavoekh" ("Annals"), "Sharki Kalimoti Kassori Bobo Tohir" ("Commentaries to Lapidary Words Belonging to Bobo Tohir") and the treatise "Cognition of the Almighty" appertain to the works ascribed to *Ainulkuzat Khamadoni*.

Донишмандони ватаниву хориҷӣ дар бораи зиндагинома ва осори боқии Айнулқузоти Ҳамадонӣ андешаи мухталиф доранд. Ахбори тазкираҳо ва манобеи дигари дастрас низ ба гунаи мухталиф буда, чандон боварибахш нест. Аз ин нигоҳ, зоҳиран ягона сарчашмае, ки дар ин хусус маълумоти дақиқ медиҳад, осори аслии худи суҳанвар мебошад. Дуктур Афифи Усайрон низ бар ҳамин бовар аст ва дар муқаддимаи китоби «Тамҳидот»-и Айнулқузоти Ҳамадонӣ ба ин нукта ишора намуда мегӯяд: «Дар тазкираҳое, ки аз қарни шашум то нӯҳум таълиф шуда, шарҳи ҳоли муфассал ва муваассақе дар бораи Айнулқузот дида намешавад, вале муаррихон ва тазкиранависони қарнҳои баъд роҷеъ ба ӯ шарҳи муфассалтаре навиштаанд, ки зиёд ҷолиб ва қобили эътимод нест. Бинобар ин, барои ба даст омадани ҳақиқат ночорем осори Қозии Ҳамадонро мавриди баррасӣ қарор диҳем, зеро ин осор муҳимтарин асноди таърихӣ аст, ки метавон ба василаи онҳо бар аҳволи вай огоҳӣ ёфт» (6, 1).

Айнулқузоти Ҳамадонӣ дар китоби «Шаква-л-ғариби ани-л- автони ило уламои -л-булдони» («شكوى الغريب عن الأوطان إلى علماء البلدان») (Шиквои як ғариб аз ватан ба уламои шаҳрҳо)», ки баъзе «Рисолаи дифоиёт» низ гӯянд, аз унвони чанд осори худ ёд намуда ва гоҳе аз мавзӯи баҳси баъзе аз рисолату кутуб ва замони таълифи онҳо низ хабар додааст. Чунонки гӯяд: «Ҳар кӣ меҳодад бар сикҳати он чӣ зикр кардаам огоҳ шавад, навиштаҳоямро талаб кунад ва дар онҳо бингарад ва чунон тааммул ва баррасӣ кунад, ки маънӣ ва мақсуди онҳоро дарёбад ва ҳаққи онҳо адо шавад, монанди: рисолае ба номи «Қура-л-ошӣ ило маърифати-л-аврони ва-л-аъошӣ» (قرى العاشى إلى معرفة) (العوران و الأعاشى) ва ду рисолаи «Алоия» (علانيه) ва «ал-Муфталазу мин-ат-тасриф» (المفتلذ (من التصريف) (он ду аз рисолати кӯтоҳ ва мухтасар аст) ва монанди рисолаи мулаққаб ба «Амолӣ ал-иштиёқ фӣ лайлоӣ ал-фироқ» (أمالى الاشتياق فى ليالى الفراق) ва китобе ба номи «Мунйат-ул-ҳайсуб» (مُنِيَةُ الْحَيْسُوبِ), ки дар илми ҳисоби Ҳиндӣ аст ва рисолае, ки онро «Ҷоят-ул-баҳси ӯан маъна-л-баъси» (غاية البحث عن معنى البعث) номидаам ва рисолае дигар ба номи «Савлат-ул-бозили ал-амун ӯало Ибн ал-Лабуни» (صولة البازل الامون على ابن اللبون) ва китобе, ки онро «Зубдат-ул-ҳақоик» лақаб додаам ва ин охири китобе аст, ки навиштаам ва дар он замон бо бистучаҳорсолагон ҳамсол будам ва дар ин сол, ки сарнавишт бад-ин фитна дучорам сохт, ба сиюсесолагӣ расидаам... Аз фарзандони зодаи хотирам, ҳазор байт ғазал аст, ки бахшиши даҳрӯзаи таъби мананд ва дар

саҳифаи маъруф ба «Нузҳат-ул-ушшоқ ва нуҳзат-ул-муштоқ» (نزهة العشاق و نزهة المشتاق) гирд омада...

Ва ба навиштани ду китоби мабсут ва муфассал пардохтам, ки қасдам ин буд, ки ҳар як аз онҳо муштамил бар даҳ чилд бошад. Яке дар улуми адабӣ, ки онро «ал-Мадҳалу ило ал-арабиййати ва риёзати улумиҳо ал- адабиййати» (المدخل إلى العربيّة و رياضته علومها الأدبيّة) ва дигареро «Тафсиру ҳақоиқи-л-Қуръон» ном ва нишон дода будам, ки муҳиммоти дин ва иқбол ба он чӣ воҷиби айни аст, маро аз итмоми он ду китоб боздошт...» (1, 57-58).

Айнулқузоти Ҳамадонӣ дар китоби «Шаква-л-ғариб» аз 11 осори худ ном бурдааст, ки «Қура-л-ошӣ ило маърифати-л-аврони ва-л-аъошӣ», рисолаҳои кӯтоҳ ва мухтасари «Алоия» ва «ал-Муфталазу мин-ат-тасриф», рисолаи «Амолӣ ал-иштийоқ фӣ лайоли ал-фироқ», китоби «Мунйат-ул-хайсуб»- дар илми ҳисоби ҳиндӣ, рисолаҳои «Ғоят-ул-бахси ан маъна-л-баъси» ва «Савлат-ул-бозили ал-амун ало Ибн ал-Лабун», «Зубдат-ул-ҳақоиқ», «Нузҳат-ул-ушшоқ ва нуҳзат-ул-муштоқ»- шомили ҳазор байт ғазал, «ал-Мадҳалу ило ал-арабиййати ва риёзати улумиҳо ал- адабиййати»- оид ба илми адабиёт ва «Тафсиру ҳақоиқ- ул-Қуръон» мебошанд.

Афзун ба ин, Айнулқузоти Ҳамадонӣ дар иқтибоси боло аз мавзӯи баҳс ва замони таълифи баъзе осори худ хабар медиҳад, ки чихати шинохти зиндагиномаи суҳанвар аҳамияти беназир доранд. Аз ҷумла, аз иқтибоси фавқ маълум мешавад, ки кадоме аз осори ӯ мухтасар ва кадоме муфассал мебошанд. Ҳамчунин маълум мешавад, ки Айнулқузоти Ҳамадонӣ китоби «Зубдат-ул-ҳақоиқ»-ро дар синни 24-солагӣ ва «Шаква-л-ғариб»-ро хангоми гирифтори дар зиндони Бағдод навишта ва дар ин хангом сию сесола будааст. Афзун ба ин, маълум мешавад, ки Айнулқузот ба ҷуз нависандаи ориф, муфассири Қуръон, олими адабиётшинос ва илми ҳисоб будан шоири тавоно ва ғазалсарои беназир низ будааст, зеро дар давоми даҳ рӯз на ҳар як шоир метавонад қурби ҳазор байт ғазал гӯяд.

Афифи Усайрон осори илмӣ ва адабии Айнулқузоти Ҳамадониро ба се дастаи зер тақсим намудааст:

1. Осоре, ки дар аҳди ҷавонӣ таълиф намудааст (11 адад);
2. Осоре, ки баъд аз синни 24-солагӣ таълиф намудааст (4 адад);
3. Осоре, ки ба Айнулқузот нисбат медиҳанд (3 адад) (6, 1-2).

Афифи Усайрон осори даврони ҷавонии Айнулқузотро 11 адад медонад ва мегӯяд, ки «аз ин китобҳо ҷуз ном ва андак иттилооте аз мазомини онҳо, ки ба сурати пароканда дар таълифоти мавҷуди ӯ ба ҷой монда, чизе дар даст нест» (6, 2). Аммо донишманди мазкур дар ин даста аз осоре низ ном бурдааст, ки то мо расидаанд ва шохиди ин суҳан «Рисолаи Ҷамолӣ» ва «Нузҳат-ул-ушшоқ ва нуҳзат-ул-муштоқ» мебошанд. Афзун бар ин, баъзе аз осоре, ки Афифи Усайрон замони таълифи онҳоро даврони ҷавонии Айнулқузот медонад, имкон дорад, ки минбаъд навишта шуда бошанд. Агар гӯем, ки Айнулқузот дар «Шаква-л-ғариб» осори худро ба тартиби замони таълиф овардааст, пас имкон дорад, ки «Нузҳат-ул-ушшоқ ва нуҳзат-ул-муштоқ», «ал-Мадҳалу ило ал-арабиййати ва риёзати улумиҳо ал- адабиййати» ва «Тафсиру ҳақоиқ- ул-Қуръон» -ро баъд аз «Зубдат-ул-ҳақоиқ», яъне баъд аз 24-солагӣ навишта бошад. Қосим Ансорӣ замони таълифи «Тафсиру ҳақоиқ- ул-Қуръон» ва Иброҳим Умарзода замони таълифи «ал-Мадҳалу ило ал-арабиййати ва риёзати улумиҳо ал- адабиййати» ва «Тафсиру ҳақоиқ- ул-Қуръон»- ро ба солҳои охири ҳаёти

Айнулқузот нисбат медиҳанд ва мегӯянд, ки ба сабаби амон надодани аҷал (1, ҳафт) ва расидани «марги бемаҳал» ин ду китоб нотаом мондааст (1, 32).

Ба андешаи мо ахбори мазкури Қосим Ансорӣ ва Иброҳим Умарзода чандон боварибахш ва қобили қабул нестанд. Зеро Айнулқузот дар китоби «Шаква-л-ғариб», ки дар охири рӯзҳои умри ҳеш дар зиндони Бағдод навиштааст, дар бораи сабаби нотаом мондани ду китоби охир чунин мегӯяд: «муҳиммоти дин ва иқбол ба он чӣ воҷиби айни аст, маро аз итмоми он ду китоб боздошт» (7, 41; 1, 58). Аз ин ҷо маълум мешавад, ки сабаби нотаом мондани ду китоби охир на марги бемаҳал, балки аҳволи зиндаги (муҳиммоти дин ва иқбол)-и Айнулқузот мебошад.

Афифи Усайрон дар дастаи дувуми мусаннифоти Айнулқузот дар бораи осоре маълумот медиҳад, ки зоҳиран баъд аз 24-солагии муаллиф таълиф шудаанд. Донишманди мазкур дар ин бахш пирумунӣ чаҳор осори боқимондаи Айнулқузот – «Зубдат-ул-ҳақоик», «Мактубот», «Тамҳидот» ва «Шаква-л-ғариб» маълумот дода (6, 4-34), дар дастаи сеюм дар бораи «Шарҳи калимоти қассори Бобо Тохир», «Рисолаи Яздоншинохт» ва «Рисолаи лавоҳ», ки мансуб ба Айнулқузот мебошанд, баҳс намудааст (6, 34-44).

Дуктур Алинақии Мунзавӣ феҳристи осори Айнулқузотро нахуст аз «Шаква-л-ғариб» ва сипас аз китоби «Аҳвол ва осори Айнулқузот»-и Раҳими Фарманиш ва пешгуфтори китоби «Тамҳидот», ки ба қалами Афифи Усайрон мутааллиқ аст, овардааст (4, 27-30).

Раҳими Фарманиш осори Айнулқузотро ба ду дастаи зер ҷудо намудааст: 1. Он чи то кунун ба даст омадааст; 2. Он чи то кунун ба даст наомадааст (5, саҳ. «вов» ба баъд).

Аммо номгӯи осоре, ки Раҳими Фарманиш дар дебочаи «Рисолаи лавоҳ» овардааст, ҳолӣ аз камбудӣ нест. Аввалан, бояд гуфт, ки «Рисолаи лавоҳ» аз ҷумлаи осори аслии Айнулқузот нест, балки осори мансуб ба ӯ аст. Сониян, Раҳими Фарманиш «Рисолаи Яздоншинохт»-ро, ки осори мансуб ба Айнулқузот аст, дар қатори осори аслие овардааст, ки то кунун ба даст омадаанд (5, саҳ. «вов»).

Ба андешаи мо чун замони таълифи ҳамаи осори суҳанвар маълум нест, дар қиёс бо ақволи донишмандони мазкур ба дастаҳои зер ҷудо намудани осори Айнулқузоти Ҳамадонӣ савоб аст:

1. Осори мафқуд, яъне осоре, ки матни аслии онҳо пурра аз миён рафта ва аз онҳо ҷуз ном ва иттилои андак чизе то кунун ба даст наомадааст;
2. Осори мавҷуд, яъне осоре, ки то мо расидаанд;
3. Осори мансуб ба Айнулқузоти Ҳамадонӣ

Тазкиранигорон, донишмандон ва муҳаққиқони ватаниву хориҷӣ дар бораи осори мафқуд, мавҷуд ва мансуби Айнулқузоти Ҳамадонӣ андешаҳои мухталиф баён доштаанд. Аз ин нигоҳ, чиҳати таҳқиқи ин мавзӯ бевосита ба осори мавҷуди Айнулқузоти Ҳамадонӣ, аз ҷумла «Шаква-л-ғариб», «Зубдат-ул-ҳақоик», «Тамҳидот» ва «Номаҳо» бояд рӯй намуд, ки баёни ин мавзӯ баҳси ҷудо меҳодад.

Пайнавишт:

1. Айнулқузоти Ҳамадонӣ. *Дифоиёт ва Гузидаи ҳақоик (тарҷумаи ду рисолаи «Шаква-л-ғариб» ва «Зубдат-ул-ҳақоик»)*. *Тарҷумаи форсӣ ва таҳшияи дуктур Қосим Ансорӣ*. – *Техрон: Манучехрӣ, 1385. -185 саҳ.*
2. Айнулқузоти Ҳамадонӣ. *Номаҳо. Ҷилди аввал. Ба эҳтимоми дуктур Алинақии Мунзавӣ, дуктур Афифи Усайрон*. – *Техрон: Сотир, 1377. - 480 саҳ.*

3. Айнулқузоти Ҳамадонӣ. Номаҳо. Ҷилди дувум. Ба эҳтимоми дуктур Алинақиш Мунзавӣ, дуктур Афифи Усайрон. -Техрон: Асотир, 1377. - 488 саҳ.
4. Айнулқузоти Ҳамадонӣ. Номаҳо. Ҷилди сеум. Ба эҳтимоми дуктур Алинақиш Мунзавӣ. -Техрон: Асотир, 1377. -444 саҳ.
5. Айнулқузоти Ҳамадонӣ. Рисолаи Лавоёҳ. Ба тасҳеҳ ва таҳшияи дуктур Раҳими Фармониш. 1377. -165 саҳ.
6. Айнулқузоти Ҳамадонӣ. Тамҳидот. Бо муқаддимаву тасҳеҳ ва таҳшияву таълиқи Афифи Усайрон. -Техрон: интишороти Манучеҳрӣ, 1373. -523 саҳ.
7. Айнулқузоти Ҳамадонӣ. Шаква-л-ғариби ғани-л-автони ило уламои-л-булдои ва Зубдат-ул-ҳақоиқ фӣ каифи-д-дақоиқ. Бо муқаддима, тасҳеҳ ва таҳқиқи Афифи Усайрон. - Борис: Дор-ул-Библия (асли матни асар, муқаддима, таҳқиқ ва таҳшия ба забони арабӣ).
8. Умарзода, Иброҳим. Айнулқузот. Аҳвол, осор, афкор. -Душанбе: Ирфон, 112 саҳ.
9. Умаров, Ибрагим. Философские и этические взгляды Айнулқузота. - Душанбе: Ирфон, 1984. -64 с.

Reference Literature:

1. Khamadoni, Ainulkuzat. *Advocacy of Selected Pieces of the Truth (Translation of two Treatises ("Complaints of Stranger" and "Creams of the Truth") Persian Translation and Preparation by Dr. Kasim Ansori. - Tehran: Manuchekr's, 1385 hijra. - 185 pp.*
2. Khamadoni, Ainulkuzat. *Letters. V.1. Under the editorship of Dr. Alinako Munzavi and Dr. of Afif Usayron. - Tehran: Legends, Myths, Fables. 1377 hijra. - 488pp.*
3. *Ibidem. V2. - 488 pp.*
4. *Ibidem. V. - 444 pp.*
5. Khamadoni, Ainuljuzat. *The Treatise "Annals". Corrections and preparations by Dr. Rahim Farmonish, 1377 hijra. - 165 pp.*
6. Khamadoni, Ainulkuzat. *Preparations in Store. Preface, recension and notes by Afif Usayron. - Tehran: Manuchekhr's publishing-house. - 1373 hijra. - 523 pp.*
7. Khamadoni, Ainulkuzat. *"Complaints of Strange" and "Creams of the Truth". Preface, recension, research by Afif Usayron. Boris: Tree of the Bible*
8. Umarzoda, Ibrohim. *Ainulkuzat. Life, Creation, Outlook. - Dushanbe: Cognition. - 112 pp.*
9. Umarov, Ibrohim. *Ainulkuzat's Philosophical and Ethical Views. - Dushanbe: Cognition, 1984. - 64 pp.*